

W: Agnieszka Łuczak, Aleksandra Pietrowicz (red.), *Zmagania ze społeczeństwem. Aparat bezpieczeństwa wobec Wielkopolan w latach 1945–1956. (Studia i materiały poznańskiego IPN, t. IV)*. Poznań, Instytut Pamięci Narodowej, 2008, s. 13–24.

Krzysztof Brzechczyn

ZARYS SYTUACJI POLITYCZNEJ W WIELKOPOLSCE W LATACH 1945–1956

KONIEC OKUPACJI NIEMIECKIEJ

Wielkopolska była terenem działania dwóch Frontów Armii Czerwonej: 1. Frontu Ukraińskiego, który rozpoczął działania wojenne 12 stycznia 1945 r., i 1. Frontu Białoruskiego, który 14 stycznia 1945 r. rozpoczął operację warszawsko-łódzko-poznańską. Wojska Frontu Białoruskiego wkroczyły na teren Wielkopolski 20 stycznia, zdobywając przyczółek nad Wartą w rejonie Uniejowa oraz wypierając Niemców z Koła. Następnego dnia przełamano warciańską linię obrony. 22 stycznia wojska sowieckie zajęły Wrześnię, Kostrzyn i Kłecko; następnego dnia, 23 stycznia, zakończyły się walki o Konin oraz wyparto Niemców ze Słupcy. Południowa Wielkopolska była z kolei terenem działania wojsk Frontu Ukraińskiego, które zajęły Kępno, Ostrzeszów i Odolanów (21 stycznia) a następnie Opatówek, Grabów i Kalisz (22 stycznia).

Pierwsze jednostki Armii Czerwonej dotarły na przedpola Poznania już 22 stycznia 1945 r. Leżący na trasie do Berlina Poznań w planach niemieckich miał być ważnym punktem obrony. Niemcy zgromadzili tutaj około 30–35 tys. żołnierzy, zamierzając bronić się aż do ewentualnego zniszczenia miasta. Do 23 lutego 1945 r. trwały walki o Poznań, w trakcie których połowa miasta legła w gruzach, w tym starówka z szesnastowiecznym ratuszem.

Jednocześnie kontynuowano usuwanie niemieckich wojsk okupacyjnych: 25 stycznia wyparto Niemców z Jarocina, Środy i Ostrowa Wielkopolskiego, gdzie w wyzwaniu miasta brały udział oddziały Armii Krajowej; 28 i 29 stycznia zdobyto Kościan, Gostyń, Grodzisk, Międzychód, Nowy Tomyśl, 30 stycznia – Leszno, 2 lutego – Wschowę, 14 lutego – Piłę. W ten sposób cała Wielkopolska została uwolniona spod okupacji niemieckiej.

W wyniku okupacji i działań wojennych w Wielkopolsce zostało zniszczonych 60 proc. zakładów przemysłowych, w tym: 32 proc. – budynków przemysłowych, 49 proc. – urzędzeń gospodarki energetycznej, 44 proc. – urzędzeń technicznych.

Czołg Armii Czerwonej na ul. Dzierżyńskiego 130 (narożnik Wybickiego) w Poznaniu, 27 stycznia 1945 r. (fot. ze zbiorów APP)

Uroczystości z okazji Święta Zwycięstwa. Defilada jednostek zmotoryzowanych przed trybuną honorową ustawioną przed „Arkadią” w Poznaniu, 9 maja 1945 r. (fot. ze zbiorów APP)

W samym Poznaniu zniszczeniu uległo 55 proc. budynków¹. W okresie okupacji niemieckiej w Wielkopolsce straciło życie około 93 tys. osób², wysiedlono około 600 tys. osób (do Generalnego Gubernatorstwa i na roboty przymusowe do III Rzeszy).

BUDOWA TOTALITARNEGO SYSTEMU I ODBUDOWA WIELKOPOLSKI PO ZNISZCZENIACH WOJENNYCH

Ten stan rzeczy wyznaczał pola zarazem kompromisu i konfliktu pomiędzy namiestniczą władzą komunistyczną a społeczeństwem. Obszarem kompromisu była odbudowa kraju ze zniszczeń wojennych i zagospodarowanie ziem zachodnich. Działania te leżały w interesie ogólnospołecznym i popieranie działań komunistycznych władz w tym zakresie nie oznaczało jeszcze poparcia dla narzucanego społeczeństwu projektu politycznego. Polem konfliktu były totalitarne formy życia politycznego, gospodarczego i kulturowego, w które siłą wtłaczano społeczeństwo polskie.

Granice województwa poznańskiego w latach 1945–1956 ulegały zmianom i korektom. W połowie 1945 r. do województwa poznańskiego przyłączono trzy naście powiatów, znajdujących się przed 1939 r. poza granicami II Rzeczypospolitej na terenach III Rzeszy Niemieckiej, które po zakończeniu działań wojennych znajdowały się pod jurysdykcją nowo utworzonych województw szczecińskiego i wrocławskiego. W ten sposób powierzchnia województwa poznańskiego zwiększyła się z 28,1 tys. km² do 39,2 tys. km² (12,5 proc. powierzchni kraju). Liczba ludności w 1946 r. wynosiła 2,9 mln, a gęstość zaludnienia 62 osoby na 1 km² (w kraju 77 osób). 28 czerwca 1950 r. dokonano kolejnej korekty podziału administracyjnego kraju: do województwa bydgoskiego przeszły powiaty mogileński i żniński, z zachodniej części województwa poznańskiego zaś wyodrębniono nowe województwo zielonogórskie, które obejmowało powiaty: babimojski, gorzowski, gubiński, krośnieński, odrzański, międzyrzecki, skwierzyński, słubicki, strzelecki, sulechowski, sulęciński, świebodziński, wschowski i zielonogórski.

Po usunięciu okupantów niemieckich, wraz z postęпами Armii Czerwonej, na terenie Wielkopolski instalowano struktury władzy komunistycznej, dyspozycyjne wobec władzy sowieckiej. Pierwsze struktury Polskiej Partii Robotniczej w Wielkopolsce powstały w październiku 1942 r. W lutym 1945 r. w Poznaniu ukonstytuował się Komitet Miejski PPR, a w marcu 1945 r. — Komitet Wojewódzki. Kierowali nimi mianowani przez centralne władze PPR Ryszard Kalinowski i Maria Kamińska. Partia liczyła wówczas w Wielkopolsce 1,5 tys. członków. Do czasu I Zjazdu PPR, który odbył się w grudniu 1945 r., liczba członków PPR wzrosła do

¹ D. Banasiewicz, *Rozwój przemysłu oraz przemiany w zakresie rzemiosła [w:] Wielkopolska w dwudziestoleciu Polski Ludowej*, red. A. Łopatka, Poznań 1965, s. 10.

² A. Choniawko, *Stosunki polityczne w Wielkopolsce 1945–1950*, Poznań 1980, s. 12; dokładny bilans strat Poznania w II wojnie światowej, zob. *Raport o stratach wojennych Poznania*, red. A. Sakson, A. Skarzyński, Poznań 2008; według tego opracowania, w okresie II wojny światowej życie straciło 14 413 Poznaniaków.

27 tys. W grudniu 1948 r. (Kongres Zjednoczeniowy PPR i PPS) liczba członków i kandydatów PPR w Wielkopolsce wynosiła sto tys. osób. Młodzieżówką partii komunistycznej był Związek Walki Młodych, do którego należało 25 tys. osób. Partiami satelickimi PPR były (Zjednoczone) Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Demokratyczne i Polska Partia Socjalistyczna. Partie te utworzyły Blok Stronnictw Demokratycznych³.

Rządy komunistyczne oznaczały praktyczne rozbitcie ruchu socjalistycznego. W 1944 r. rozpoczęła legalną działalność Polska Partia Socjalistyczna pod przywództwem Edwarda Osóbki-Morawskiego, nastawiona na współpracę z komunistami. Działacze PPS-Wolność, Równość, Niepodległość nie byli przyjmowani do nowej PPS. W styczniu 1945 r. pierwsze komitety miejskie partii powstawały w Kaliszu, Ostrowie Wielkopolskim i Poznaniu. Przewodniczącym Wojewódzkiego Komitetu Robotniczego PPS został Czesław Grajek, pierwszym sekretarzem – Mieczysław Wiśniewski. W połowie czerwca 1945 r. partia liczyła 12 tys. członków, w 1947 r. – 31 tys. członków⁴.

Władze wojewódzkie Stronnictwa Demokratycznego ukonstytuowały się 9 marca 1945 r. Prezesem Tymczasowego Zarządu został Dobromir Osiński. Po wyborach prezesem Wojewódzkiego Komitetu SD został wybrany Jan Sobaszek. W 1946 r. SD posiadało około 8 tys. członków⁵. Znacznie bardziej skomplikowana była sytuacja Stronnictwa Ludowego (lubelskie), które w Wielkopolsce całkowicie straciło wpływy na rzecz Polskiego Stronnictwa Ludowego Stanisława Mikołajczyka.

28 stycznia 1945 r. do Poznania przybyła grupa operacyjna Rządu Tymczasowego RP (tzw. rządu lubelskiego) z pierwszym powojennym wojewodą Michałem Gwiazdowiczem. W dniu 6 lutego utworzono Urząd Wojewódzki i jego ogniwa terenowe. W marcu 1945 r. powstała Miejska Rada Narodowa i powołano także Zarząd Miasta Poznania. Wkrótce ogniwa powiatowej administracji państwowej tworzone na obszarze całej Wielkopolski.

Najważniejszym instrumentem władzy był Resort Bezpieczeństwa Publicznego, utworzony na mocy dekretu KRN z 21 lipca 1944 r. powołującego PKWN. Na jego czele stanął Stanisław Radkiewicz. Po utworzeniu Rządu Tymczasowego – 1 stycznia 1945 r. Resort Bezpieczeństwa Publicznego przemianowano na Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. W rozkazie organizacyjnym z 10 listopada 1944 r. ustalono obowiązujące liczbowe obsady stanowisk: Wojewódzkie Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego liczyć miały 308 etatów, Miejskie (miast wojewódzkich) Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego – 148 etatów, Powiatowe Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego – 51 etatów, Gminne Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego przy posterunku Milicji Obywatelskiej – trzy etaty⁶. W listopadzie 1945 r. aparat bezpieczeństwa, zwany popularnie UB lub bezpieką, liczył około 2,5 tys. funkcjonariuszy, w końcu 1945 r. – 24 tys. funkcjonariuszy, w listopadzie 1953 zaś

³ A. Choniawko, *Stosunki polityczne...*, s. 27–40.

⁴ *Ibidem*, s. 35.

⁵ *Ibidem*, s. 39.

⁶ *Aparat Bezpieczeństwa w latach 1944–1956 [w:] Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. I: 1944–1956*, red. K. Szwańcyk, Warszawa 2005, s. 20–21.

– ponad 33 tys. funkcjonariuszy. Szacuje się zatem, że na jednego funkcjonariusza przypadało 1300 osób. W resortowych kartotekach znajdowało się 5,2 mln nazwisk, tzn. około 1/3 dorosłych Polaków. W 1955 r. liczba współpracowników różnych kategorii wynosiła 72 956 osób⁷.

W Wielkopolsce organizatorem struktur aparatu bezpieczeństwa był ppłk Stanisław Szot, wysłany tu przez ministra bezpieczeństwa publicznego Radkiewicza z grupą dziewięćdziesięciu funkcjonariuszy, którzy działali na terenach południowo-wschodniej Polski. Grupa operacyjna funkcjonariuszy UB z Szotem na czele przybyła do Poznania 30 stycznia 1945 r. W Poznaniu Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego tworzyło piętnastu funkcjonariuszy, pozostali organizowali urzędy powiatowe. W pierwszej połowie 1945 r. na terenie Wielkopolski utworzono piętnaście urzędów bezpieczeństwa publicznego na szczeblu powiatu. Wkrótce powiatowe struktury bezpieczeństwa zorganizowano na szczeblu 46 powiatów, na jakie podzielono województwo poznańskie⁸.

Wkrótce przystąpiono na terenie Wielkopolski do reformy rolnej. Zgodnie z dekretem PKWN o reformie rolnej parcelacją miały zostać objęte majątki powyżej 50 ha, nowo utworzone gospodarstwa zaś nie powinny przekraczać 5 ha. Ponieważ w Wielkopolsce struktura rolna była inna niż w reszcie kraju, parcelacją miały zostać objęte majątki powyżej 100 ha (na innych terenach granica wynosiła 50 ha). Do gospodarstw powyżej 100 ha należało ponad 1/3 ziemi, do tego należy dodać własność w posiadaniu Niemców i własność kościelną. W sumie Państwowy Fundusz Ziemi w Poznańskim dysponował 53 proc. gruntów. W Wielkopolsce było około 150 tys. gospodarstw, w tym małe (czyli do 5 ha) stanowiły w zależności od regionu od 30 proc. do 60 proc. powierzchni ziemi. Do przeprowadzenia reformy uprawieni byli małorolni chłopcy obciążeni liczną rodziną, robotnicy rolni i ludność bezrolna mieszkająca na wsi. Wcielanie reformy rolnej rozpoczęto w marcu 1945 r. Wysokie dochody oraz prestiż społeczny robotników rolnych mieszkających w zachodniej i centralnej Wielkopolsce sprawiły, że nie byli oni chętni do zamiany swojej pozycji na gospodarza posiadającego jedynie 5 ha ziemi uprawnej, który uważany za biedaka. Wystąpiło zjawisko masowego zwracania nadań własności, które do 1 października 1945 r. objęło 47 proc. aktów nadań ziemi⁹. Zmusiło to władze do tworzenia większych gospodarstw siedmiohektarowych, a nie jak w pozostałej Polsce pięciohektarowych. Ostatecznie w latach 1945–1949 ziemię otrzymało w województwie poznańskim (bez ziemi lubuskiej oraz powiatów mogileńskiego i znińskiego) 84 tys. rodzin, utworzono 61 tys. nowych gospodarstw oraz powiększono 17 tys. istniejących¹⁰.

⁷ *Ibidem*, s. 20.

⁸ W. Handke, R. Kościański, *Zwyczajny Urząd. Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kościanie 1945–1954*, Kościan-Lesno 2006, s. 47–48.

⁹ A. Łuczak, *Ziemiaństwo wielkopolskie w czasie reformy rolnej*, Biuletyn IPN 2002, nr 1 (12), s. 41; w niektórych powiatach odsetek zwrotów sięgał nawet 80 proc., zob. S. Jankowiak, *Reforma rolna*. Biuletyn IPN, 2002, nr 1 (12), s. 29.

¹⁰ J. Topolski, *Wielkopolska poprzez wieki*. Poznań, 1999, s. 347–348.

PRZEJAWY OPORU SPOŁECZNEGO

1. Opozycja legalna

Na terenie Wielkopolski najsilniejsze wpływy miało Polskie Stronnictwo Ludowe. Na Prezesa Zarządu Wojewódzkiego PSL wybrano Stanisława Mikołajczyka, choć sprawami partii kierował wiceprezes Tadeusz Nowak. Odrodziło się również Stronnictwo Pracy kierowane przez Karola Popiela, liczące na terenie Wielkopolski cztery tys. członków. Wkrótce za sprawą PPR w partii tej doszło do rozłamu i wyłonienia się grupy Feliksa Widy-Wirskiego (wojewody wielkopolskiego od lutego 1945 r. do czerwca 1946 r.), opowiadającej się za ścisłą współpracą z PPR.

Do jednej z pierwszych konfrontacji pomiędzy narzuconą komunistyczną władzą a społeczeństwem doszło w połowie maja 1946 r.¹¹ Władze postanowiły zakazać publicznych obchodów legalnego święta 3 Maja. Wywołało to protesty młodzieży akademickiej i szkolnej w kilkudziesięciu miejscowościach – do największych protestów doszło w Krakowie. Na znak solidarności z młodzieżą krakowską studenci Akademii Handlowej i Uniwersytetu Poznańskiego ogłosili 13 maja 1946 r. strajk solidarnościowy. Tego dnia około godziny 15.00 uformowali pochód, który ruszył spod Kaponiery na plac Kolegiacki, pod gmach Urzędu Wojewódzkiego, aby wręczyć petycję domagającą się uwolnienia studentów w Krakowie. Na placu zgromadzonych było od 1,5 do 4,5 tys. osób. Wkrótce plac otoczyły jednostki UB i MO, które zaczęły aresztować studentów. Zatrzymano, według różnych danych, od sześciuset do tysiąca osób. Większość aresztowanych wypuszczono do 15 maja. Pięciorgu z nich wytoczono proces, skazując na kary w zawieszeniu¹².

Losy legalnej opozycji reprezentowanej głównie przez PSL były odzwierciedleniem sytuacji politycznej w całym kraju. Do kolejnej próby sił doszło podczas referendum 30 czerwca 1946 r. Pytania sformułowano tak, by udzielenie pozytywnej odpowiedzi było bardzo prawdopodobne. Pytano bowiem, czy popiera się zniesienie senatu w przyszłym parlamencie, przeprowadzenie nacjonalizacji przemysłu i reformy rolnej oraz granicę zachodnią Polski. PSL wezwało do odpowiedzi na pierwsze pytanie „nie”, pomimo że postulat zniesienia senatu był w okresie międzywojennym wpisany w program polityczny stronnictwa. Odpowiedź na pierwsze pytanie miała być miernikiem wpływów PSL. W trakcie kampanii przedreferendalnej na terenie Wielkopolski aresztowano kilkudziesięciu działaczy PSL. W Okręgowej Komisji Głosowania Ludowego PSL przyznano dwa miejsca, na 1050 zaś obwodowych komisji tylko w pięciu przewodniczącymi byli członkowie PSL¹³. Pomimo bezprecedensowej kampanii zastraszania i przemocy, na pierwsze pytanie odpowiedziało pozytywnie, według oficjalnych danych, 46,4 proc. głosujących, natomiast według danych PSL – 10–15 proc. Na drugie pytanie uzyskano (według oficjalnych danych) 41,5 proc. głosów negatywnych, na trzecie – 16,6 proc. głosów¹⁴.

¹¹ Ł. Kamiński, *Cztery zdjęcia z albumu UB. Poznański maj '46*, Biuletyn IPN 2004, nr 10, s. 67; W. Mazowiecki, *Pierwsze starcie. Wydarzenia 3 maja 1946*, Warszawa 1998, s. 178–187.

¹² W. Mazowiecki, *Pierwsze...*, s. 187.

¹³ J. Topolski, *Wielkopolska...*, s. 350.

¹⁴ *Ibidem*, s. 350.

Pochód z okazji święta 1 Maja, idący ul. Walki Młodych przed siedzibą ZW ZWM. Na planie sztandar partyjny dzielnicy Poznań-Wschód oraz pięć sztandarów partyjnych. Po lewej — sztandar harcerski (fot. ze zbiorów APP)

Święto Chrystusa Króla na ulicach Poznania, 28 października 1945 r. (fot. ze zbiorów APP)

Długo odkładane wybory przeprowadzono 19 stycznia 1947 r. W trakcie kampanii wyborczej, w której czynny udział brały organa bezpieczeństwa, zawieszono działalność PSL w powiatach kępińskim i trzcianeckim, w powiecie kaliskim unieważniono całą listę PSL. Pod pozorem współpracy z „reakcyjnym podziemiem” usuwano członków PSL z obwodowych i okręgowych komisji wyborczych. Przy 91 proc. frekwencji, według oficjalnych danych, na Blok Demokratyczny oddano 75 proc. głosów (w kraju 80 proc.). Natomiast Mikołajczyk oświadczył, że według danych spływających z obwodów, w których PSL mogła kontrolować przebieg głosowania, na tę partię głosowało 61,1 proc. (okręg gnieźnieński), 68,8 proc. (okręg poznański) i 94,1 proc. (okręg leszczyński) wyborców¹⁵. Narzucone spreparowane wyniki wyborów doprowadziły w praktyce do rozbitcia i likwidacji PSL. W partii wyłoniła się grupa polityków na czele z Czesławem Wycechem, dążąca do współpracy z PPR i zjednoczenia z SL. Grupa ta po ucieczce Mikołajczyka w październiku 1947 r. z kraju objęła kontrolę w partii i połączyła się z SL, tworząc ZSL.

Po rozprawieniu się z podziemiem niepodległościowym i opozycją polityczną jedyną niezależną instytucją w społeczeństwie polskim pozostawał Kościół katolicki. Na obszarze ówczesnego województwa poznańskiego znajdowały się jednostki kilku administracyjnych okręgów kościelnych. W całości w granicach województwa była archidiecezja poznańska z 371 parafiami zgrupowanymi w 31 dekanatach, w środkowej i północnej części województwa wydzielono archidiecezję gnieźnieńską z 171 parafiami zgrupowanymi w 14 dekanatach, we wschodniej części województwa znajdowała się część diecezji włocławskiej (132 parafie podzielone na 12 dekanatów), w zachodniej części województwa — część Administratury Apostolskiej z siedzibą w Gorzowie Wielkopolskim obejmująca 92 parafie z 13 dekanatami. Ogółem na terenie województwa znajdowało się 767 parafii¹⁶.

Postępowanie lokalnych władz wobec Kościoła katolickiego w Wielkopolsce było posłuszną realizacją polityki centralnych władz partyjno-państwowych wobec tej instytucji w Polsce i trudno w tej sferze dopatrywać się lokalnych odrębności¹⁷. Początkowo władze, chcąc uniknąć wojny na zbyt wielu frontach, unikały jawnego podporządkowania sobie Kościoła. Na ziemiach zachodnich stan kompromisu z Kościołem był wymuszany przez konieczność zagospodarowania nowych terenów, w czym pomoc tegoż była niezbędna. Zwiastunem intencji komunistycznej władzy było jednostronne wypowiedzenie konkordatu przez rząd 12 września 1945 r. Zaostrzenie polityki wobec Kościoła stało się możliwe dopiero po rozprawieniu ze zbrojnym podziemiem i opozycją polityczną. W czerwcu 1947 r. zarządzenie Ministerstwa Oświaty zakazywało działać organizacjom katolickim na terenie szkoły. W drugiej połowie 1948 r. zlikwidowano sieć szkół katolickich. Ofensywa partii wobec Kościoła nastąpiła w drugiej połowie 1949 r. W sierpniu 1949 r.

¹⁵ *Ibidem*, s. 351.

¹⁶ J. Miłoś, *Likwidacja „CARITAS” w Wielkopolsce* [w:] *Z dziejów Kościoła Katolickiego w Wielkopolsce i na Pomorzu Zachodnim*, S. Jankowiak, J. Miłoś (red.), Poznań, IPN, 2004, s. 59–60.

¹⁷ O różnych aspektach polityki władz wobec Kościołów i związków wyznaniowych na terenie Wielkopolski, zob. studia zgromadzone w: *Z dziejów Kościoła Katolickiego w Wielkopolsce...; Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945–1956 (Studia i materiały poznańskiego IPN, t. II)*, red. K. Białecki, Poznań 2008.

ogłoszono *Dekret o ochronie wolności sumienia i wyznania*, który poważnie ograniczał swobodę głoszenia poglądów religijnych, oraz *Dekret o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach*, który nakładał, między innymi, obowiązek ponownej rejestracji organizacji katolickich przez władze. Spowodowało to zawieszenie 3 listopada 1949 r. przez episkopat działalności organizacji katolickich. We wrześniu władze upaństwowiły szpitale należące do Kościoła. W tym samym miesiącu zaczęły powstawać Komisje Księży przy ZBOWiD, nastawione na wewnętrzne rozbicie duchowieństwa. We wrześniu z inspiracji Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Poznaniu ruch „księży patriotów” zaczął formować się również w Wielkopolsce. W styczniu 1950 r. władze przejęły majątek „Caritasu”. Wydany zaś przez Radę Państwa w lutym 1953 r. *Dekret o obsadzaniu stanowisk kościelnych* przejmował całkowitą kontrolę nad polityką kadrową Kościoła.

2. Konspiracja zbrojna i cywilna

W latach 1945–1956 na terenie Wielkopolski działało około sześćdziesięciu oddziałów zbrojnych¹⁸. Największą z nich była Wielkopolska Samodzielna Grupa Ochotnicza „Warta”, utworzona w pierwszej połowie 1945 r. przez ostatniego komendanta Okręgu Poznańskiego Armii Krajowej, ppłk. Andrzeja Rzewuskiego. Skupiała ona głównie byłych członków AK; jej liczebność wynosiła około sześć tys. żołnierzy. Rozwiązanie WSGO, która działała do listopada 1945 r., zbiegło się z aresztowaniem jej dowódcy ppłk Rzewuskiego oraz kadry dowódczej „Warty”.

Wśród większych oddziałów zbrojnych, które doczekały się odrębnych opracowań naukowych, wymienić należy oddziały: Eugeniusza Kokolskiego „Groźnego”¹⁹, Gedymina Rogińskiego „Dzielnego” – Mariana Rączki „Kościszki”²⁰, Zygmunta Borostowskiego „Bory”²¹, Franciszka Olszówki „Otta”²². Liczyły one przeciętnie od kilku do kilkudziesięciu osób, a ich aktywność trwała do 1950 r.²³ Dokonały one jedenastu ataków zbrojnych: na siedziby PUBP Kępnie, Krotoszynie, Ostrowie Wielkopolskim i Koźminie (GUBP), więzienia w Koźminie i Szamotułach, na obóz pracy w Skoroszowie (dwukrotnie), oraz rozbroiły 71 posterunków Milicji Obywatelskiej między innymi w Pyzdrach, Uniejowie, Zbiersku. Wszystkie te akcje miały miejsce w 1945 r.²⁴ W okresie od stycznia 1946 r. do kwietnia 1947 r.

¹⁸ A. Łuczak, *Podziemie niepodległościowe w Wielkopolsce w latach 1945–1956. Próba charakterystyki* [w:] *Konspiracja antykomunistyczna i podziemie zbrojne w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, red. A. Łuczak, A. Pietrowicz, Poznań 2007, s. 15.

¹⁹ J. Bednarek, *Antykomunistyczny oddział partyzancki Eugeniusza Kokolskiego ps. „Groźny” (sierpień–marzec 1946)* [w:] *ibidem*, s. 63–85.

²⁰ W. Handke, *Oddział AK Gedymina Rogińskiego ps. „Dzielny” – Mariana Rączki ps. Kościszko i jego żołnierze* [w:] *ibidem*, s. 85–101.

²¹ D. Szczepaniak, *Oddział Zygmunta Borostowskiego ps. „Bora”. Z dziejów powojennej konspiracji w powiatach krotoszyńskim i jarozińskim* [w:] *ibidem*, s. 101–113.

²² J. Bednarek, *Oddział Franciszka Olszówki „Otta”. Z dziejów powojennej konspiracji antykomunistycznej „Pamięć i Sprawiedliwość”* 2004, nr 1, s. 197–219.

²³ Zob. *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. R. Wnuk, Warszawa–Lublin, 2008.

²⁴ W. Handke, A. Łuczak, J. Miłoś. L. Misiak, A. Pietrowicz, A. Rogulska, D. Szczepaniak, *Ataki na więzienia, obozy, siedziby UB i rozbicia posterunków MO* [w:] *Atlas...*, s. 474–475; J. Bednarek, A. Łuczak, J. Miłoś, A. Pietrowicz, *Ważniejsze starcia i akcje zbrojne* [w:] *Atlas...*, s. 474–475.

odnotowano 52 rozbięcia posterunków MO; akcje te miały miejsce w północno-wschodniej Wielkopolsce. W okresie od kwietnia 1947 r. do grudnia 1950 r. odnotowano jeden przypadek rozbięcia posterunku MO w Izbicy Kujawskiej. Najdłużej działającym oddziałem partyzanckim na terenie Wielkopolski (od 1950 r. do kwietnia 1952 r.) był czteroosobowy oddział „Partyzantka” dowodzony przez Floriana Grzany „Wierzbura”²⁵.

W latach 1945–1956 na terenie Wielkopolski działało około 109 organizacji antykomunistycznych; z tego 98 stanowiły organizacje młodzieżowe²⁶. Jedną z przyczyn powstania konspiracji młodzieżowej były działania podjęte przez władze, zmierzające do podporządkowania i kontroli ruchu młodzieżowego. Ich celem było ujednoczenie ruchu młodzieżowego, które ostatecznie zakończono w lipcu 1948 r. Zlikwidowano wtedy wszystkie oficjalnie działające organizacje młodzieżowe (Związek Walki Młodych, Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, Związek Młodzieży Wiejskiej „Wici” i Związek Młodzieży Demokratycznej) i utworzono Związek Młodzieży Polskiej. Władze podporządkowały sobie również harcerstwo oraz zakazały zrzeszać się młodzieży katolickiej. Po 1948 r. nastąpił wzrost organizacji określanych przez funkcjonariuszy resortu bezpieczeństwa jako „proharcerskie” i „prokatolickie”. W latach 1945–1947 organizacji takich było odpowiednio trzy i dwie, w okresie 1948–1955 zaś – 23 i 14²⁷. W Poznaniu doliczono się 21 organizacji młodzieżowych, w Ostrowie Wielkopolskim – sześć, w Kaliszu i Szamotułach było ich po pięć, w Gorzowie Wielkopolskim, Kościanie i Krotoszynie – po cztery²⁸.

W Wielkopolsce jednym z głównych organów represji komunistycznego państwa wobec przeciwników politycznych był Wojskowy Sąd Rejonowy, który swym zasięgiem obejmował województwo poznańskie. W latach 1946–1955 przewinęło się przed nim 8532 osób oskarżonych w 5567 sprawach karnych. Kary pozbawienia wolności orzeczono w 4269 sprawach, skazując 6675 osób²⁹. Karę śmierci za działalność polityczną poznański WSR wydał w stosunku do co najmniej 169 osób, została ona wykonana na 76 osobach³⁰.

TOTALITARYZACJA ŻYCIA SPOŁECZNEGO

Po rozprawieniu się ze konspiracją niepodległościową i podziemiem zbrojnym oraz wyeliminowaniu legalnej opozycji zjednoczenie PPS i PPR kończyło proces totalitaryzacji struktur życia społecznego. Zjednoczenie poprzedzone było weryfikacją

²⁵ B. Biegalski, *Oddziały podziemia niepodległościowego i ich działalność I 1951–XII 1956* [w:] *Atlas...*, s. 888–499.

²⁶ A. Łuczak, *Podziemie niepodległościowe w Wielkopolsce w latach 1945–1956. Próba charakterystyki* [w:] *ibidem*, s. 15; P. Zwiernik, *Młodzieżowe organizacje niepodległościowe w Wielkopolsce* [w:] *ibidem*, 33–67.

²⁷ P. Zwiernik, *Młodzieżowe...*, s. 35.

²⁸ P. Zwiernik, *Niepodległościowe organizacje młodzieżowe I 1945–XII 1956*, [w:] *Atlas...*, s. 490–495.

²⁹ *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu 1946–1955*, red. W. Handke, R. Leśkiewicz, Poznań 2006, s. 25.

³⁰ *Ibidem*, s. 22.

szeregów partyjnych. W jej wyniku w województwie poznańskim usunięto 1595 osób z PPR i 2953 osoby z PPS. Przy okazji zdekompletowano również władze wojewódzkie PPS. Nazajutrz po kongresie zjednoczeniowym w Poznańskim ukonstytuowały się władze wojewódzkie PZPR: I sekretarzem KW PZPR został Marian Minor, II zaś — Bronisław Włodek. Akcję scaleniową prowadzono na poziomie powiatów i kół. W marcu PZPR w województwie poznańskim liczyła 170 247 członków i kandydatów. W 1951 r. po zmianach administracyjnych wojewódzka organizacja partyjna liczyła 131 882 członków i kandydatów. W latach 1951–1953 dał się zauważyć spadek liczby członków (1953 — 115 tys.); stopniowy jej wzrost członków od 1954 r. sprawił, że w partii w kwietniu 1956 r. było 136 036 członków.

Po wyeliminowaniu niezależnych organizacji życie społeczeństwa Wielkopolski ujęte zostało w narzucone formy organizacyjne. Do masowych organizacji kontrolowanych przez Partię należały: Związek Młodzieży Polskiej i Organizacja Harcerska ZMP, Powszechna Organizacja „Służba Polsce”, Front Narodowy i związki zawodowe. Władze komunistyczne zamierzały podporządkować sobie również Kościół rzymskokatolicki tworząc obok wcześniej wymienionego ruchu „księży-patriotów” również ruch „księży postępowych”. Tym ostatnim mianem określano duchownych zrzeszonych w powstałej 4 listopada 1950 r. Komisji Intelktualistów i Działaczy Katolickich przy Polskim Komitecie Obrońców Pokoju, która została przekształcona w październiku 1953 r. w Komisję Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich przy Ogólnopolskim Komitecie Frontu Jedności Narodu.

W latach 1945–1948 znacjonalizowano prywatne przedsiębiorstwa zatrudniające powyżej pięćdziesięciu robotników na jedną zmianę oraz w ramach „bitwy o handel” upaństwowiono większość placówek prywatnego handlu. Państwo w ten sposób stało się jedynym pracodawcą określającym dochody społeczeństwa. W Wielkopolsce w 1948 r. było 23 427 warsztatów rzemieślniczych zatrudniających około pięćdziesiąt tys. osób; w 1954 roku liczba warsztatów rzemieślniczych zmniejszyła się do 12 257, zatrudnionych w nich było dziewiętnaście tys. osób.³¹ Warsztaty rzemieślnicze miały problemy ze zdobyciem surowców, znalezieniem lokalu na działalność gospodarczą, wreszcie władza państwowa arbitralnie narzucała wysokie podatki, prowadząc do bankructwa poszczególnych rzemieślników i zaprzestania przez nich działalności gospodarczej. Jeszcze bardziej ingerencja państwa widoczna była w sferze handlu: w 1949 r. w Wielkopolsce było 14 379 placówek handlowych, z czego 22,9 proc. należało do państwa. W 1955 r. w Wielkopolsce było 11 976 placówek handlowych, z tego tylko 10 proc. znajdowało się rękach prywatnych³².

Władze starały się za wszelką cenę zlikwidować również prywatną własność na wsi. W pierwszej kolejności komuniści starali się wyeliminować gospodarstwa kułackie posiadające ponad piętnaście ha ziemi. To przeciwko nim kierowała się cała propaganda totalitarnego państwa. Instrumentem jego polityki w tym zakresie były

³¹ S. Jankowiak, *Wielkopolska w okresie stalinizmu*, Poznań 1995, s. 85.

³² *Ibidem*, s. 115.

obciążenia podatkowe – gospodarstwa rolne posiadające powierzchnię piętnaście ha odprowadzały podatek w wysokości piętnastu tys. złotych z jednego hektara, gospodarstwa zaś o powierzchni poniżej pięciu ha ziemi odprowadzały podatek w wysokości trzech tys. złotych z jednego hektara. Innym narzędziem walki z prywatnym rolnictwem był obowiązkowy skup. Na początku lat pięćdziesiątych obejmował zboże, ziemniaki, trzodę chlewną i mleko. Za odprowadzone – odgórnie ustalone kontyngenty dostaw – chłopi otrzymywali zapłatę ustaloną przez państwo, poniżej cen ukształtowanych na rynku. W państwowym planie skupu Wielkopolska miała odprowadzić 20 proc. dostaw. W planie wojewódzkim gospodarstwa „kułackie” miały dostarczyć około 30 proc. dostaw³³. Kolektywizacja rolnictwa w Wielkopolsce przybrała dwie formy: zakładanie spółdzielni produkcyjnych i państwowych gospodarstwa rolnych. W 1956 r. istniały 1434 spółdzielnie, obejmujące 14,2 proc. użytków rolnych. Po przełomie październikowym zdecydowana większość z nich (dziewięćset) została rozwiązana³⁴. Powierzchnia PGR w Wielkopolsce wzrosła ze 100 tys. ha (1949 r.) do 228 tys. ha w 1956 r.³⁵

Życie kulturalne było zorganizowane w sposób biurokratyzowany. Państwo bowiem stało się jedynym mecenasem kultury i pracodawcą ludzi zajmujących się kulturą. Zarówno w Wielkopolsce, jak i w pozostałych regionach Polski upaństwowiono muzea, teatry, kina, filharmonie i pozostałe placówki życia kulturalnego. Partia, decydując o obsadzie personalnej dyrektorów owych placówek, mogła odtąd decydować o treści i formie dzieł kultury, które musiały być tworzone zgodnie z zasadami realizmu socjalistycznego i szczegółowymi dyrektywami Partii. Instrumentem polityki Partii były pozbawione autonomii związki twórcze, które w 1949 r. zmuszone były akceptować realizm socjalistyczny jako podstawę działalności twórczej. Taką rolę odegrały: zjazd Związku Literatów Polskich (20–23 stycznia 1949 r.) w Szczecinie, zjazd Związków Polskich Artystów Plastyków w Katowicach (26 czerwca 1949 r.), zjazd Związku Kompozytorów Polskich w Łągowie (5 sierpnia 1949 r.) czy spotkania środowiskowe, jak np. I Krajowa Narada Teatralna w Oborach pod Warszawą (18–19 czerwca 1949 r.). Następnie władze regionalne poszczególnych związków twórczych, z pomocą lokalnych władz partyjnych i administracyjnych – wymuszały na swoich szeregowych członkach uprawianie działalności twórczej zgodnie z wymogami realizmu socjalistycznego i dyrektywami Partii. Ci, którzy nie podporządkowali się, nie mogli publikować i byli skazywani na artystyczny niebyt.

Nowo wprowadzony porządek totalitarny, opierający się na drobiazgowej kontroli życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego przez aparat partyjno-państwowy i wspierany przez rozrośnięte do monstrualnych rozmiarów Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, utrzymał się w zasadniczo niezmienionej formie do 1956 r.

³³ *Ibidem*, s. 91.

³⁴ *Ibidem*, s. 105.

³⁵ *Ibidem*, s. 111.